

KISS VILMOS

Emberveszteségek a második világháború alatt és után, amelyeket a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg, a partizánalakulatok és a kommunista hatalom szervei okoztak a horvát területeken. Esettanulmány: Bleiburg és a népi németek.*

A zágrábi Horvát Történeti Intézet tudományos munkatársa, Vladimir Geiger, többéves kutató munkájának eredményét foglalja össze tanulmányában. Részletesen és körültekintően összegzi Jugoszlávia és ezen belül a horvát területek második világháború alatti és utáni emberveszteségének okait és folyamatait. A tanulmány kissé bonyolult címe is jelzi, hogy a szerző a horvát történetírás egyik legellentmondásosabb, az utóbbi évtizedekben sok vitát kiváltó korszakát mutatja be. A szerző azt a célt tűzte maga elé, hogy megpróbálja tisztázni a mindmáig érzelmeket kiváltó kérdést: mennyi volt Jugoszlávia és Horvátország háborús embervesztesége? Fogalmilag is nehéz témához nyúlt, mert az emberveszteségekhez sorolta nemcsak a demográfiai és a katonai veszteségeket, de a különféle usztasa- és partizáncsapatok áldozatait egyaránt.

A tanulmány első részben a szerző röviden bemutatja a szakirodalomban több évtizede folyó „számháborút”, azt, hogy mennyi is volt Jugoszlávia második világháborús embervesztesége. A közvetlenül a háború után készített hivatalos számítások szerint Jugoszlávia teljes második világháborús demográfia vesztesége mintegy 1 706 000 fő volt, de ma már tudjuk, hogy a tényleges vesz-

* Vladimir GEIGER: Ljudski gubici Hrvatske u Drugome svjetskom ratu i u poraču koje su prouzročili Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije/Jugoslavenska armija i komunistička vlast Brojdišbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi). Case study: Bleiburg i folksdojčeri. *Časopis za suvremenu povijest*, 2010/3. 693–722.

teség ennél jóval kisebbre tehető. A köztudatban azonban tényleges veszteségként a 1 706 000-es számot terjesztette el az új hatalom. Mint a szerző hangsúlyozza, szándékosan felduzzasztották a kérdéses számot, hogy ennek fejében nagyobb mértékű kárpótlást kapjanak a volt megszálló hatalmaktól, mindenekelőtt Nyugat-Németországtól. Ideológiai okokból a kommunista hatalom külön kiemelte és nagyságrendekkel megnövelte az 1941–1944 között a horvátországi jasenováci munkatáborokban elhalálozott áldozatok, különösen a szerbek számát is. Geiger többször hangsúlyozza, hogy már közvetlenül a háborút követő időszakban is politikai kérdés volt a partizánokkal szemben álló erők által okozott veszteségek felnagyítása, és már akkor megkezdődött az ideológiai-politikai jellegű „számháború”. Véleménye szerint Jugoszlávia széthullása és az új nemzetállamok megalakulása után is tovább folytatódott ez a vita, csak éppen ellenkező előjellel. Egyre-másra jelentek meg azok a tudományosan nem megalapozott, erősen nacionalista töltetű munkák, amelyek kisebbíteni igyekeztek az uszítások által Jasenovácon elkövetett gyilkosságok számát, és jelentősen felnagyították a partizánok Bleiburnál elkövetett vérengzéseit.

Ámde már Tito halálát követően, elsősorban külföldön, megjelentek azok a demográfiai munkák is, amelyek megkísérelték szakszerűen meghatározni az áldozatok valós számát. A szerző két kiváló szakembert említ meg, a horvát Vladimir Žerjavićot és a szerb Bogojlub Kočovićot, akik egymástól függetlenül, de szinte egymással párhuzamosan hasonló nagyságrendben határozták meg Jugoszlávia második világháborús emberveszteségét. A két kutató megközelítőleg egymillióra teszi a tényleges veszteséget. Minimális eltérések az áldozatok nemzeti/etnikai megoszlásában vannak csupán. Geiger megemlíti azt is, hogy a horvát Žerjavić több szerb áldozatról beszél, mint szerb kollégája, és fordítva.

A tanulmány második részében a szerző Bleiburg és a „keresztút” kérdésével, valamint az ott történtek elemzésével foglalkozik. „Bleiburgon” a horvát és a szerb történetírás a második világháború utolsó szakaszát érti, az 1945 májusában az osztrák–szlovén határon folyó harcokat, és az azokat követő tömeges megtorlásokat. A „keresztút” fogalma pedig az életben maradt foglyok „vissza-

terelését” jelenti a Jugoszlávia belső területein található táborokba, illetve az ekkor elkövetett kegyetlenkedéseket és kivégzéseket. Bleiburg és a „keresztút” kérdéskörével kapcsolatban, mint a szerző utal rá, nagyon sok olyan publikáció jelent már meg, amelyek a partizánok ottani tevékenységét elemzik. A szakirodalomban különféle számadatok szerepelnek az áldozatok számáról. Ezek a körülbelül 50 000-től egészen 250 000-ig terjednek, sőt egyesek a „hihetetlen” egymilliónyi áldozatról írnak. Ezek a számok, mutat rá a szerző, többnyire az emigránsok tollából származnak. Az áldozatok számára vonatkozó adatokat egy jól áttekinthető táblázatban foglalja össze, ami jelentősen megkönnyíti, hogy az olvasó eligazodjon a sokszor egymásnak is ellentmondó historiográfiai számtengerben. Geiger szerint a Bleiburghoz köthető tényleges áldozatok száma a statisztikai és demográfiai számítások alapján reálisan 70 000-80 000 fő lehetett. Rámutat arra is: az áldozatok nem kizárólag horvátok voltak, mint többen is állítják, hanem a következő etnikumokból tevődnek össze: horvátok, németek, szerbek, szlovénok, bosnyákok és montenegróiak. Azok a kutatók, akik a fentebb említett adatokat tekintik elfogadhatónak, elsősorban az áldozatok etnikai összetételének kérdésében térnek el egymástól. Az újabb szlovéniai kutatásoknak köszönhetően ezek a számok még növekedhetnek is, különösképpen a szlovén, a szerb és a montenegrói áldozatoké. Geiger kiemeli Zdravko Dizdar horvát történész kutatási eredményeit, aki Bleiburggal és a „keresztúttal” kapcsolatban név szerint 62 000 horvát áldozatot azonosított. A tanulmány írója a fenti adatokkal összehasonlította a jugoszláv hadtörténetírás adatait, amelyek szerint a háborút lezáró harcokban a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg az antikommunista erőknél a következő veszteségeket okozta: nagyjából 100 000-en estek el, és megközelítőleg 340 000 fő esett hadifogságba. A hadifoglyok nagy része, mintegy a fele, német katona volt. A másik felét a következő etnikumok és katonai alakulatok tagjai alkották: a legtöbben a horvát hadsereg katonái és az usztasák voltak, majd a szerb csetnikek, a szlovén domobranok (honvédek), a montenegróiak és a bosnyák katonák, és természetesen a civilek is. Geiger nem ért egyet azzal a horvát köztudatban mára már igencsak rögzült felfogással, hogy Bleiburgban horvát népiirtás történt. A szer-

ző szerint a Bleiburgban és környékén lezajlott kivégzések legtöbb áldozata valóban horvát nemzetiségű volt, azonban – mint a tanulmányában hangsúlyozza – nem szabad megfeledkezni a többi áldozatról sem: a németekről, a szlovénekről, a szerbekről, a montenegróiakról és a bosnyákokról. Geiger utal arra is, hogy vannak, akik tagadják a partizán megtorlásokat, és megpróbálják lejáratni azokat a kutatásokat, amelyek nem a múlt korábbi, „antifasiszta” értelmezését követik.

A tanulmány harmadik részében a szerző a jugoszláviai németek háború utáni sorsával foglalkozik. Először is összefoglalja a horvát és a nemzetközi historiográfia eredményeit, amelyeknek, tegyük hozzá, kétségtől ő az egyik legkiválóbb szakértője. Számos könyve, tanulmánya jelent már meg, amelyek közül most csak egyet említek: *Nestanak Folksdojčera* (A németek eltűnése).¹ A második világháború alatt a jugoszláviai német férfi lakosság jelentős többségét, mint ismeretes, önkéntesként vagy erőszakkal besorozták a német, a horvát vagy a magyar hadseregbe, illetve félkatonai szervezetekbe. Így a háború végére lakhelyükön szinte kizárólagosan idősek, nők és gyermekek maradtak. A lakosság ezen része, amely nem menekült el a visszavonuló hadsereggel, tehát elsősorban nők, gyermekek és öregek váltak a partizánok áldozataivá. Ezt alátámasztotta a kollektív bűnösség elve, amelyet az új hatalom kiterjesztett a teljes német lakosságra. A szerző szerint a jugoszláviai németek háború utáni sorsa „jó példája az etnikai tisztogatásnak”.

A német áldozatokról számos forrás és publikáció áll a rendelkezésünkre, és a népi németek helyi szervezetei már a háború alatt részletes adatbázist készítettek elesett honfitársaikról. A háborút követően a Németországba elűzött jugoszláviai németek szervezetei feldolgozták háború utáni kitelepítésük és az ellenük alkalmazott kegyetlen megtorlások történetét, s ezek a visszaemlékezések, tárgyi emlékek, halotti névsorok stb. később megalapozták a németországi kutatásokat és publikációkat.

A jugoszláviai német kisebbség emberveszteségének kérdésében a kutatók között nincs olyan nagy mértékű eltérés, mint más

¹ Vladimír GEIGER: *Nestanak Folksdojčera*. (A németek eltűnése.) Nova Stvarnost, Zagreb, 1997.

jugoszláviai nemzetiségek esetében. A kutatások szerint 1944 októberéig, amikor a szovjet csapatokkal karöltve a partizán alakulatok felszabadították a Vajdaságot, körülbelül 28 000 jugoszláviai német vesztette életét. Az első szakasz áldozatai többnyire katonák voltak, és csak kismértékben civilek. A megtorlások és a tömeges kivégzések, illetve az internálótáborok kegyetlen életkörülményei következtében megközelítőleg 67 000 jugoszláviai német vesztette életét. Ezek az áldozatok nők, idősek és gyermekek voltak. A jugoszláviai németek embervesztesége a második világháború alatt és után tehát megközelítőleg 95 000-re tehető, de a szerző utal arra is, hogy az áldozatok száma meghaladhatja a 100 000-et is. Ezt követően regionálisan elemzi a jugoszláviai németek veszteségeit. A területi elemzések kapcsán számos feltételrendszert vesz figyelembe, és ennek köszönhetően az olvasó világos képet kaphat a jugoszláviai németiség tragikus sorsáról.

A cikk írója ennek alapján megállapítja, hogy a második világháború alatti és utáni időszakban a délszláv területeken a legtöbb veszteséget a horvátok után a németek szenvedték el. A lakosság arányait tekintve azonban a legnagyobb veszteség egyértelműen a jugoszláviai németeket érte a második világháború alatti és utáni időszakban.

A szerző tanulmányának utolsó részében összefoglalja és rendszerezi azokat az emberveszteségeket, amelyekért a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg, a partizánalakulatok és az új kommunista hatalom szervei tehetők felelőssé. Ennek kapcsán elsősorban – Vladimir Žerjavić és Bogojlub Kočović adatai mellett – az osztrák Michael Portmann kutatásaira támaszkodik. Ők hárman 180 000 és 210 000 közé teszik a kivégzett és más módon elpusztított összes áldozatok számát. Ezen belül, átvéve Michael Portmann erre vonatkozó adatát,² a magyar áldozatok számát megközelítőleg 5000-re teszik. Megjegyzem, hogy Portmann ezt az adatot nem saját kutatásai alapján közli, hanem Aleksandar

² Michael PORTMANN: *Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory During and After World War II (1943–1950)*. (Kommunista megtorlás és üldöztetés jugoszláv területeken a második világháború alatt és után, 1943–1950.) *Currents of History*, 2004/1–2. 45–74.

Kasaš *Mađari u Vojvodini 1941–1946*³ című munkájából vette át. Mint ismeretes, Magyarországon is vita folyik a délvidéki magyar áldozatok számáról, amely vitát legutóbb Sajti Enikő foglalta össze.⁴

Tanulmánya végén Geiger megállapítja, hogy Jugoszláviát már a háború alatt is komoly veszteségek érték, a belső polgárháború pedig megsokszorozta az emberveszteségeket. A háború végén és utána keletkezett veszteségekért azonban, hangsúlyozza, csakis a partizánok és az új kommunista hatalom szervei a felelősek. A tényleges veszteségek mellett jelentős volt az emigrált és az elűzött lakosok száma is. Az 1939–1948 közötti időszakban a délszláv területekről megközelítőleg 669 000 ember emigrált vagy menekült el.

A szerző a következő a gondolattal zárja elemzését: a Titokorszak jugoszláv történetírásának egyik legnagyobb hazugsága Jugoszlávia második világháborús emberveszteségének a felnagyítása és misztifikálása volt. A felduzzasztott adatokat politikai, ideológiai, legitimációs okokból jól „bebarikádozták”, és még a délszláv állam szétesése után is sokáig ragaszkodtak ehhez, elsősorban Kis-Jugoszláviában, illetve Szerbiában. Ugyanakkor a többi utódállamban, így Horvátországban és Szlovéniában, ellenkező előjelű hamisításnak lehettünk tanúi 1990 után. Sokan a partizánok által elkövetett gyilkosságok, megtorlások valós dimenzióit igyekeztek felnagyítani. Az áldozatoknak, szögezi le Geiger, bármelyik oldalon álltak is, joguk van a tisztességes megemlékezésre. Ideje lenne már, teszi hozzá, hogy az áldozatok számát ne a politikusok, hanem a történészek határozzák meg. Annál is inkább, mivel az áldozatokról való megemlékezés, a kérdés kutatása nem pusztán szakmai, de egyben „civilizációs” szükséglet is.

Végül, egy recenziónál szokatlan módon, érdemesnek tartom, hogy ismertessem a Geiger által készített 1. számú táblázatot a jugoszláviai emberveszteségek adatairól.

³ Aleksandar KASAŠ: *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. [Magyarok a Vajdaságban 1941–1946.] Novi Sad, 1996.

⁴ A. SAJTI Enikő: Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak a Délvidéken? Historiográfiai áttekintés. *Limes*, 2009/3. 117–132.

1. táblázat. Bleiburg és a „keresztút” áldozatai, 1945. (Különféle számadatok: becslések, számítások és összeírások.)

Szerzők	Áldozatok száma	Etnikum
G. J. Prpic becslés	több mint egymillió áldozat	többség horvát
O. Knezović és J. I. Prcela becslés	600 000 áldozat	többség horvát
D. Črljen becslés	500 000 áldozat	többség horvát
B. M. Karapandžić becslés	250 000 áldozat	horvátok, szlovének, szerbek és montenegróiak
I. Bogdan és V. Nikolić becslés	kb. 200 000 áldozat	kb. 200 000 horvát és 12 000 szlovén
V. Žerjavić számítás	kb. 70 000 áldozat	horvát és bosnyák 45 000-től 55 000-ig, szlovének 8000-től 10 000-ig, szerbek és montenegróiak kb. 2000
K. Katalinić számítás	min. 85 000, ténylegesen 135 500 és max. 198 500 áldozat	horvátok és bosnyákok
M. Šimundić becslés	125 000 áldozat	horvát
A háború alatti és utáni áldozatok vizsgálatát végző bizottság adatai. Horvátország Összeírás	13 300 áldozat (a bizottság munkáját 2002-ben leállították, ezért a fenti adatok nem véglegesek)	többség horvát
M. Portmann Becslés	kb. 80 000 áldozat	horvát, bosnyák, szlovén, szerb, montenegrói és német
Z. Dizdar Becslés	több mint 50 000, kb. 62 000 áldozat	horvát